

VALLÁSTURIZMUS FÓKUSZÚ DESZTINÁCIÓMENEDZSMENT FEJLESZTÉS A HÁRMASHATÁROK VIDÉKÉN

DANKÓ LÁSZLÓ CSc¹

egyetemi docens

Tokaj-Hegyalja Egyetem Lorántffy Intézet Turizmus és Vendéglátás Tanszék

<https://doi.org/10.33031/ZRFS.2024.2.8>

A turizmusnak mindig is nagy szerepe volt az emberek, intézmények sőt az egyes népcsoportok, települések elmélyülést, megújulást kereső lelki életében. A kulturális turizmus sajátos ágát képező örökségturizmus és vallási turizmus nem új tevékenység, hiszen szent helyek, zarándokközpontok, ezek látogatása az emberiség történetének korai szakaszától ismertek. A dolgozat a vallási turizmus értelmezését követően a három hármashatár térségét, annak világörökségi értékkincseit mutatja be. Végül ezen értékkincsekre alapozható szubregionális turisztikai desztináció-menedzsment (TDM) egy lehetséges koncepcionális vázlatát fogalmazza be.

Kulcsszavak: vallásturizmus, Északkeleti-Kárpátok régió, világörökségek, turisztikai desztináció menedzsment

JEL: A13, Z32

BEVEZETÉS

Az Északkeleti-Kárpátok térségének látszólagos elmaradottsága manapság értékes értéké válhat a fenntartható turizmusfejlesztés érdekében. A Turisztikai Világszervezet (UNWTO) szerint a Kárpátok várhatóan a három legvonzóbb európai úti cél egyike lesz, különösen az „ökoturizmus”, a természetalapú turizmus és a kulturális turizmus esetében¹. Ezen egyedülálló természeti és kulturális célok elérése érdekében a Kárpátok értékeit bölcsen kell felhasználni a fenntarthatóság saját kárpáti modelljének, valamint a Kárpátok egyedülálló, átfogó és több évszakra kiterjedő turisztikai kínálata megalkotásához.

A Kárpátoknak megvan a saját nemzetközi jogi eszköze, amely alapot biztosít a határokon átnyúló turisztikai desztinációmenedzsment együttműködések, klaszterek érdekelt felekkel folytatott megteremtéséhez és menedzseléséhez. Ezek a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről

¹ danko.laszlo@unithe.hu, ORCID ID: 0000-0002-7015-5281,
<https://m2.mtmt.hu/api/author/10002922>, Scopus ID: 24310361200,
https://scholar.google.com/citations?user=wgCQd_QAAAAJ

szóló, 2003. május 22-én Kijevben készült Keretegyezmény², kiegészítve további jegyzőkönyvekkel (beleértve a fenntartható turizmusról szóló jegyzőkönyvet Pozsony, 2011)³.

2019-ben az Régiók Európai Bizottsága Władysław Ortyl Lengyel-Kárpátalja (Podkarpackie) vajdaság elnöke előterjesztésében a Kárpátok régióra vonatkozó makroregionális stratégia céljaira vonatkozóan politikai ajánlást tett⁴: Sikraszállt a „Makroregionális stratégiák a Duna régióban példáját követve: keretrendszer a transznacionális klaszterek ösztönzésére” című REB vélemény⁵ alapján egy, a Kárpátokra vonatkozó stratégia kidolgozása mellett, és kifejezte abbéli meggyőződését, hogy ez a stratégia kitűnően kiegészítené az eddigi kezdeményezéseket, amilyen például a Kárpátok Egyezmény, vagy a Kárpátok Eurorégió. A kárpáti államok kormányai által támogatott társadalmi-politikai kezdeményezésként 1993-ban létrejött eurorégió a legrégebbi olyan szervezet, amely a térség társadalmi-gazdasági fejlődésének támogatásával foglalkozik⁶. A több, mint 26 év tapasztalatainak köszönhetően egy ágazatokon átívelő, nemzetközi, szakosodott együttműködési struktúra alakult ki, amelyben ezernél is több szereplő vesz részt.

Megállapítja, hogy a Kárpátokra vonatkozó stratégia legfontosabb célja az lenne, hogy megőrizzük a Kárpátok makrorégió jelentős természeti értékét, és hogy az egyedülálló környezeti és kulturális örökségre, a régióban rejlő fenntartható fejlődési potenciálra és a létrehozandó versenyelőnyökre támaszkodva megerősítsük a Kárpátok makrorégió versenyképességét és vonzerejét, hogy javítsuk a Kárpátok régióban élők életszínvonalát és életminőségét, ugyanakkor megőrizzük a Kárpátok egyedülálló ökológiai értékeit.

Az Északkeleti-Kárpátok régiót 19 értékegyüttes képviseli az UNESCO világörökségi listán⁷ (főleg kulturális örökség), amely 87 egyedi helyszínt, vagy tárgyat foglal magában szétszórva a régióban. A három hármashatár szabdalta Északkeleti-Kárpátokban hét világörökség együttes található:

- Bártfa óvárosa - Bardejov Town Conservation Reserve (SK)⁸,
- A Kárpátok ősbükkösei - Primeval Beech Forests of the Carpathians (SK, UA)⁹,
- Tokaj-Hegyalja történelmi borvidék kulturtáj - Tokaj Wine Region Historic Cultural Landscape (HU)¹⁰,
- Máramarosi fatemplomok - Wooden Churches of Maramureș (RO)¹¹,
- A Kárpátok szlovákiai részének fatemplomai - Wooden Churches of the Slovak part of the Carpathian Mountain Area (SK)¹²,
- Dél-Małopolska fatemplomai - Wooden Churches of Southern Małopolska (PL)¹³,

- Kárpát-régió fából készült cserkvasai Lengyelországban és Ukrajnában - Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine (PL, UA)¹⁴.

A határokon átnyúló világörökségi értékkincsek viszonylag nagy száma a Kárpátokban bizonyítja több kárpáti ország közös erőfeszítéseinek sikerét és nagy lehetőség további határokon átnyúló együttműködésre a kulturális és természeti örökség védelmében ebben a régióban. A világörökségi listára való felvételén túl a legnyilvánvalóbb előny az, hogy ezzel jár a közvéleményben a térség kiemelkedő értékeinek globális elismerése, elősegítve a turizmusfejlesztést, amely a fenntarthatósági elvek szerint megszervezve képes jelentősen támogatni a helyi gazdaság élénkítését, vagy fejlődését.

A helyi kultúrák gazdagsága a régióban alkotó római és bizánci vallások olvasztótégelye, amely egymás közötti kölcsönhatásokból és cserékből alakult ki különböző nemzetek és etnikai csoportok között, akik vándoroltak és letelepedtek a hegyvidéken a 13. és 17. század között. Szerencsére a Kárpátok egyedülálló természeti és kulturális öröksége nagy értéket jelent a fenntartható turizmusfejlesztés számára és meghatározza a három hármashatár vidéke egyedi turisztikai vonzerejét.

1. A VALLÁSTURIZMUS ÉRTELMEZÉSE ÉS MIBENLÉTE

A turizmus piacának nemzetközi és hazai tendenciái az egyre szerteágazóbb turizmustípusokról, a látogatók motivációinak szélesebb körben történő értelmezéséről árulkodnak. A kulturális turizmus magába foglalja a kulturális örökség elemeinek, a nemzetek jelenkori kultúráját, művészetét bemutató programoknak, rendezvényeknek és az egyházi - vallási helyszíneknek a turisztikai célú hasznosítását.

Előadásomban vallási turizmus alatt azokat az utazásokat értem, amelyek célja a vallási, szakrális műemlékek (templomok, kolostorok, bemutatóhelyek), szent helyek meglátogatása, vallási rendezvényeken (hitélthez kapcsolódó ünnepek, egyházi kulturális, zenei programok, egyházi személyek látogatása) való részvétel, zarándoklat, lelkigyakorlat (ifjúsági táborok, missziós táborok), hitük megélése, megerősítése, spirituális, belső, lelki átalakulás, és/vagy kulturális élményszerzés szándékával.

A korábbi trendet: élménygazdaság – élményígéret – élménymarketing meghaladva az emberi boldogságkeresés jelenlegi szakaszának legújabb trendje az átalakulás, átváltozás iránti igény¹⁵.

Az átváltozás iránti kereslet határozza meg a fogyasztói magatartást, ezért a vallási vonatkozású turisztikai termékeken belül a lelki változást eredményező utak közül jó néhány új a turisztikai csomagok piacán (1. sz. táblázat):

1. sz. táblázat:

A turizmus típusai a keresett változás szerint

forrás: Horváth E, (2014.)¹⁶

Fizikai változás	Szellemi változás	Lelki változás
1. wellness	11. tanulmányút	21. vallási turizmus
2. gyógytúra	12. tanfolyam	22. spirituális turizmus
3. szépzészet	13. konferencia	23. selfness - meditatív elmélyülés
4. sportrendezvény	14. szakmai út	24. közösségi program
5. életmódtábor	15. csereprogram	25. önkéntes program
6. szextúra	16. városlátogatás	26. nászút
7. ökotúra	17. falusi (agro)	27. páros/társas út
8. extrém sport	18. katasztrófatúra	28. kalandtúra
9. edzőtábor	19. alkotótábor	29. csapatépítés
10. rehabilitáció	20. fesztivál	30. túlélőtábor

Horváth Endre turista átalakulást kereső tipológiájában a szellemi-lelki változást utazási célként szolgáló vallási turizmus, spirituális turizmus és a selfness - meditatív elmélyülés vezet el a vallási-transzcendens turizmus világába: A kulturális turizmuson belül a vallási turizmus vallási, vagy spirituális célú utazást jelent, például zarándoklatot, vagy szent helyek felkeresését. Szakrális, vagy vallásturizmusként is ismert, a turizmus egyik legrégebbi formája. A kulturális turizmuson belül a vallási turizmus négy speciális elemet foglal magába: zarándoklatokat, szent helyek látogatását, egyházi létesítmények-, mecsetek- és templomok látogatását, valamint a missziós, vagy istentiszteleti célú utazást¹⁷:

- A zarándoklat vallási, vagy spirituális helyre tett utazás, melynek célja vallási, vagy személyes megvilágosodás megtapasztalása. Nem tartoznak ide a világi zarándoklatok, mint például a természetjárás, mint a lelki inspiráció egyik módja.
- A szent helyek meglátogatása magában foglalja az ősi vallások fontos helyszíneit, például az amerikai őslakos temetkezési helyeket (pl.: Machu Picchu). Főként a nem-hívők alkotják ennek célcsoportját.
- A vallási turizmus harmadik részterülete: túrák műemlékek, például egyházi létesítmények, templomok és mecsetek meglátogatása céljából. Ez a terület is főként a nem-hívőket vonzza.

- A missziós és istentiszteleti célú utazások istentisztelet, szent rituálék végzése, hit terjesztése, vallási szempontú jótékonyági tevékenység, vagy önkéntesség miatt szerveződnek.

A vallási-szagrális helyszínekre látogató utazók két fő célcsoportra oszthatók: hívőkre és nem hívőkre. Mindkettő fontos célcsoport, de eltérő megközelítést igényelnek.

A hívők lelki támaszt keresnek, vagy megerősítik vallási meggyőződésüket. Gyakran vallási okokból, vagy istentisztelet céljából zárandokolnak. A legtöbb vallásos turista nagyon motivált az utazásra, ezért hajlandó több pénzt költeni, mint egy átlagos utazó. Ez a benne rejlő motiváció a vallási turizmust is kevésbé sebezhetővé teszi a gazdasági hullámvölgyekkel szemben. A hívők szeretnek hasonló gondolkodású emberekből álló csoportokban utazni.

A nem hívőket nem vallási értékük, hanem kulturális örökség jelentőségük, építészeti fontosságuk, esztétikai szépségük, vagy történelmi értékük miatt vonzzák a szent helyek, templomok, mecsetek, zsinagógák és egyéb istentiszteleti helyek. A nem hívők lehetnek vallásosak, de nem a vallás az utazásuk fő célja. Egyes nem hívők önfejlesztésre, átváltozásra, belső, lelki átalakulásra törekednek a szagrális helyszínekre utazva. Sajátos szolgáltatásokat igényelnek, amelyek spirituális, meditatív élmények megéléséhez segítik az utazókat az erre kiválasztott desztináció természeti és/vagy épített környezetében.

A kulturális alapú örökségturizmus és a vallási turizmus a desztináció kultúrája és társadalma számára pozitív megtérülése miatt a turizmus minőségi formájának tekinthető. Ez a turizmusforma segít felhívni a figyelmet az emberiség közös örökségeire, ami segít azok megőrzésében, amellet, hogy az anyagi haszon visszaforgatható a helyi kultúra és vallási örökség megőrzésére, fenntartására.

A kulturális alapú örökségturizmus és a vallási turizmus fenntarthatóságához két feltételnek kell teljesülnie:

- a vallási, szent helyek, vagy műemlékek megőrzése, karbantartása,
- a helyi hagyományok és vallási gyakorlatok tiszteletben tartása.

Az autentikusság keresése fejlődő tendencia az autentikusabb élményeket kereső utazók körében, mint például az egyes vallásokhoz és zárandokhelyekhez kötődő spirituális és kulturális hagyományokban való elmélyülés. Az elmélyülés gyakran magában foglalja a helyi közösségben való részvételt, vagy annak a vallási kultúrának a megismerését.

2. A VIZSGÁLT TERÜLET LEHATÁROLÁSA, KULTURÁLIS-VALLÁSI ÉRTÉKKINCSEINEK VÁZLATOS BEMUTATÁSA

A mai Magyarországnak is keretet adó hajdani Habsburg-birodalomban VI. Károly (1711-1740) uralkodása alatt a következetes merkantilista politika jegyében lehetővé tették, hogy az egyes királyságok, tartományok között az árukat vámmentesen lehessen szállítani.

A szabadkereskedelem érvényesülése a Monarchián belül lehetővé tette, hogy a természeti kincsekben, kultúrában, gazdasági fejlettségi szintben különböző régiók a komparatív előnyökön nyugvó, kölcsönösen előnyös kereskedelmet folytassanak egymással. Ugyanakkor az 50 milliós piac határain az áruk értékének 1/3-át elérő import vámok és szigorú importkorlátozó kvóták állták útját a külföldi versenynek a belföldi ipar, mezőgazdaság fejlődését segítve.

A kibontakozó gazdasági integráció keretül szolgált a növekedési impulzusok terjedésének a fejlődő nyugati tartományokból a kevésbé fejlett kelet felé. Ez a terjeszkedési folyamat olyan erőteljes volt, hogy a XIX. század közepéig növekedő fejlettségi szakadék a nyugati és keleti tartományok között a század második felében szűkülni kezdett. A regionális különbségek csökkenése az egyes elmaradottabb régiókat jobban jellemezte ugyan, mint másokat, de végső fokon az egész Monarchiában érvényesült.

A határokon átnyúló, interregionális turisztikai kapcsolatok területi lehatárolására ezért keretként leginkább alkalmasak a hajdani Osztrák-Magyar Monarchia keleti határai. Ez a tágabb lehatárolás egy ma is érzékelhető, kulturális, vallási és gazdasági törésvonal mentén húzódik, ugyanakkor némelyekben tagadhatatlanul a monarchiabeli közös múlt iránti nosztalgia gondolata társul hozzá¹⁸ (1. sz. ábra).

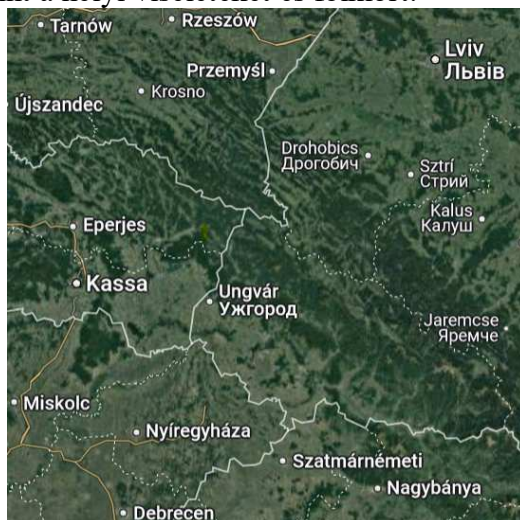
A tágabb Kárpátok régió fenti lehatárolásán belül a örökségértékekre, vallási értékkincsekre építhető turisztikai együttműködési terület magában foglalja: Lengyelországból Małopolska (Kis lengyelország) és Podkarpackie (Kárpátalja) vajdaság déli részeit. Szlovákiából a Kassa-Eperjes vonaltól keletre eső területet, Ukrajnából a Lviv és Ivano-Frankivszk oblaszty nyugati sávját és Kárpátalja megyét, Romániából judetul Maramureş (Máramaros) és Satu Mare (Szatmár) megyéket, Magyarországról pedig a Kassa-Debrecen vonaltól keletre eső határmenti területeket (2. sz. ábra).

1. sz. ábra: Az Osztrák-Magyar Monarchia északkeleti területei

forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/az-osztrak-magyar-monarchia-8749/>

A Tapoly forrásvidékétől a román Borsai-hágóig terjedő Északkeleti-Kárpátok¹⁹ három hármashatárának vidéke etnikailag és vallásilag sokszínű, hiszen a környező természet és kultúrák nemzedékeken át kölcsönösen befolyásolták egymást. Számos egyedi, történelmi, kulturális hagyomány virágzik a régióban, beleértve a kárpáti zenét és táncokat, a szüreti fesztiválokat, a hagyományos mezőgazdasági termékeket, a világörökség fa építészetet, valamint a helyi viseleteket és folklórt.

2. sz. ábra: A vallási örökségekre építhető desztinációs turizmusfejlesztés vizsgált területe

2.1 Galícia

Az Osztrák-Magyar Monarchia által 1772-ben megszerzett Galícia tartomány a különböző nyelvek, vallások, kultúrák zavaros egyvelege volt. Az annektáláskor a ruszinok-ruténok tették ki a lakosság 75 százalékát²⁰, a zsidók 6-7 százalékot képviseltek²¹, de mellettük jelentős számú német, örmény, szlovák, román, magyar – pontosabban bukovinai székely – és cigány is élt a tartományban.

A ruszinok az évszázadok folyamán mindig is a rusz népnévvel jelölték magukat, de saját nemzeti tudatuk csak a 19. század második felében alakult ki. Duchnovits Sándor eperjesi ruszin görögkatolikus lelkész megírta a ruszin himnusz²², és arra buzdította a Kárpátok vidékén élő görögkatolikus ruszinokat, hogy legyenek önálló nép.

Ez a ruszin nemzeti ébredés a Monarchia galíciai területén és a történelmi Magyarországon történt, ezért a mai ruszinok, a mai oroszok és a mai ukránok nemzeti öntudata nem azonos, mert a hajdani keleti szláv Ruszból más-más területen és úton alakultak ki. A ruszin népnek soha nem volt vezetői rétege, hanem többségük alacsony osztályba tartozó jobbágy, zsellér és pásztor volt. Emiatt nehéz volt összefogni az egész kárpáti ruszin népet (3. sz. ábra).

3. ábra: Domináns ruszin etnikum (sárgával) az Északkeleti-Kárpátokban (1910)

forrás: Distribution of Races in Austria-Hungary From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1911²³.

A lengyelországi ruszin-rutén területek ortodox püspökei a római katolikus egyházzal való uniót 1596-ban a breszti zsinaton mondták ki. A 17-18. században ukrán, galíciai, fehérorosz püspökök, papok és hívek tömegei csatlakoztak az unióhoz. A 18. század végére a kyiv-i egyesült metropolia híveinek száma kb. 12 millió volt. A görög katolikus hierarchia a monarchia területén átfogó támogatást és védelmet kapott a császári kormánytól.

A Breszti Uniót 1946-ban a Lvivban tartott zsinaton bontották fel, s Ukrajnában a görög katolikusokat visszakényszerítették az ortodoxiába. Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően ismét működhet az ukrán görög katolikus egyház és a független Munkácsi püspökség.

A Małopolska (Kis-Lengyelország) és a Podkarpackie (Kárpátalja) vajdaságok déli részén hat római katolikus fatemplom 2003-ban került fel a világörökség listára²⁴:

- Binarowa – Mihály arkangyal temploma (1500 körül),
- Blizne – Mindenszentek temploma (1470 előtt),
- Dębno – Mihály arkangyal temploma (1490),
- Haczów - Boldogságos Szűz Mária Mennybemenetele / Mihály arkangyal (1459 után),
- Lipnica Murowana - Szent Leonárd-templom (15. század vége),
- Sękowa - Szent Fülöp és Szent Jakab apostolok temploma (1520 körül).

A haczówi fatemplom (1459 körül épült) Európa legnagyobb gótikus fatemploma és egyben Lengyelország legrégebbi fatemploma. Mindezen fatemplomok kiemelkedő példái a római katolikus középkori templomépítési hagyományok különböző aspektusainak. A fennmaradt gótikus, vízszintes gerendából épült templomok legreprezentatívabb példái, különösen lenyűgözők művészi és technikai kivitelezésükben, egyben a nemesség által támogatott családok és uralkodók társadalmi és politikai presztízs szimbólumai.

A hajdani Nyugat-Galícia és Kelet-Galícia (Województwo Podkarpatkie, Ivano-Frankivszk, Lviv oblaszty határos részei) területén van az egyetlen határokon átnyúló kulturális világörökség a Kárpátokban, mely tizenhat fa „Cserkva” templomból áll (nyolc Lengyelországban és nyolc Ukrajnában – ezen belül kettő Kárpátalja megyében):

- Brunary Wyzne (PL) – Szent Mihály arkangyal церква - templom (1797),
- Chotyniec (PL) – Boldogságos Szűz Mária születésének церква (1615),

- Kwiatoń (PL) – Szent Paraszkeva церква (17. század 2. fele),
- Owczary (PL) – Szűzanya Oltalma церква (1653),
- Powroźnik (PL) – Kisebb Szent Jakab, az apostol церква (1600/1604),
- Radruż (PL) – Saint Paraskeva vv церква (1583 körül),
- Smolnik (PL) – Szent Mihály arkangyal церква (1791),
- Turzańsk (PL) – Szent Mihály arkangyal церква (1801-1803).
- Drohobych (UA) – Szent György церква (1500 körül),
- Matkiv (UA) – A Boldogságos Szűz Mária szinaxisának церква (1838),
- Nyzhniy Verbizh (UA) - Szűz Mária születésének церква (1808),
- Potelych (UA) - A Szentlélek leszármazottjának церква (1502),
- Rohatyn (UA) – a Szentlélek Leszállásának церква (XV. és XVI. századi),
- Uzhok (UA) – Mihály arkangyal szinaxisának церква (1745),
- Yasynia (UA) – Urunk mennybemenetelének церква (1824),
- Zhovkva (UA) – a Szentháromság церква (1720).

Ezek a cserkvák a hagyományos gerenda építésű épületcsoport kiemelkedő példái, melyek az építészeti tervezés fontos történelmi állomását képviselik a Kárpátok térségében a 16. és 19. századból. A cserkva építészeti formái háromrésztes alaprajzú, piramis alakúak, kupolák és harangtornyok tükrözik a keleti liturgia követelményeit, a helyi közösségek kulturális hagyományait, amelyek a hegyvidék miatt külön-külön alakultak ki. A szerkezetek, a kialakítások és a dekorációs séma a Kárpát-régió lakóközösségek kulturális hagyományaira jellemzők és sokféle szimbolikus utalást illusztrálnak a hagyományhoz kapcsolódó szakrális jelentések terén.

A cserkvák a hucul típusokat képviselik az ukrán Északkeleti-Kárpátokban, Nyzhniynál, Verbizh és Yasynia (Körösmező). Halics típusok a lengyel/ukrán határ mindkét oldalán: Rohatyn, Drohobych, Zhovkva, Potelych, Radruż és Chotyniec. Boyko típusok a lengyel/ukrán határ mindkét oldalán Szmolnikban, Uzhoknál és Matkivnál, Nyugati Lemko típusok pedig a lengyeleknél: Powroźniknál, Brunary Wyżnénél, Owczarynál, Kwiatońnál és Turzańsknál.

2.2 Kárpátalja

Magyarország ruszin nyelvterülete a 13. század előtt lakatlan volt. Kenézek és soltszerek vezetésével békésen és fokozatosan telepedtek be a 13. századtól kezdve egészen a 18. századig; pásztorkodással és földműveléssel

foglalkoztak. A legtöbb ruszin azonban a 14. és a 15. században vándorolt az új földesúri birtokokra Halicsból és Galíciából. 1440 körül a ruszinok első püspökei kormányozni kezdtek Munkácson, ahol az első ruszin nyelvű ábécéskönyv is megjelent. A Rákóczi-szabadságharcban a magyarok mellé álltak, és Rákóczi seregének jelentős részét alkották. Rákóczi fejedelem leghűségesebb népének, *gens fidelissimának* nevezte őket. A szabadságharc bukása után nem tértek vissza korábbi szálláshelyükre. Sokuk menekült Szatmárba, Szabolcsba, Borsodba, Abaújba, Zemplénbe és az itteni falvakban telepedtek le.

1646-ban, mintegy fél évszázaddal a breszti unió után 63 ortodox ruszin pap esküdött hűséget XI. Ince pápának Ungvárott²⁵. De még közel száz év telt el az első önálló munkácsi görögkatolikus püspökség felállításáig, mert az új egyház kezdetben az egri egyházmegye fennhatósága alá tartozott. Olsavszky Mihály Mánuel püspök papnevelő intézetet alapított Munkácson; Bacsinszky András püspök működése (19. század) eredményeként Magyarországon jogilag egyenjogú lett a görögkatolikus egyház a római katolikussal, valamint magyar görögkatolikusok anyanyelvű törekvéseit is támogatta, de elősegítette a ruszin irodalmi nyelv fejlődését is.

A nyolc ukrajnai világörökségi fatemplomból kettő Kárpátalja megye területére esik:

- Uzhok (Uzsok) – Mihály arkangyal szinaxisának церква (1745),
- Yasynia (Kőrösmező) – Urunk mennybemenetelének церква (1824).

A 2007-13. évi Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI CBC Programme keretében „Tourist route to the common religious and cultural heritages” címmel a Középkori Templomok Útja program folytatásaként 32 templom került bekapcsolásra, 17 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, 15 pedig Kárpátalja megye területéről. A bővítés Szabolcs-Szatmár-Bereg megye beregi, felső-szabolcsi és közép-nyírségi részét érintette, Kárpátalja területéről pedig a magyar-ukrán határszakaszhoz közel eső, többségében magyarok lakta területek kerültek bekapcsolásra, ahol kiterjedt a középkori egyházi műemlékállomány.

Az útvonal kiterjesztése során Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről Anarcs, Beregdaróc, Beregsurány, Csaroda, Laskod, Lónya, Márokpapi, Szabolcs, Székely, Tákos, Tarpa, Tizsaszentmárton, Tornyospálca, Vaja, Vámosatya református, valamint Baktalórántháza és Kisvárda római katolikus templomai kerültek be az útvonalba. Kárpátaljáról pedig Akli, Bene, Csetfalva, Feketeardó, Huszt, Nagybégány, Nagymuzsaly, Palágykomoróc, Técső és Visk református, Beregszász, Munkács, Nagyszőlős római katolikus, valamint Gerény és Ungvár görögkatolikus

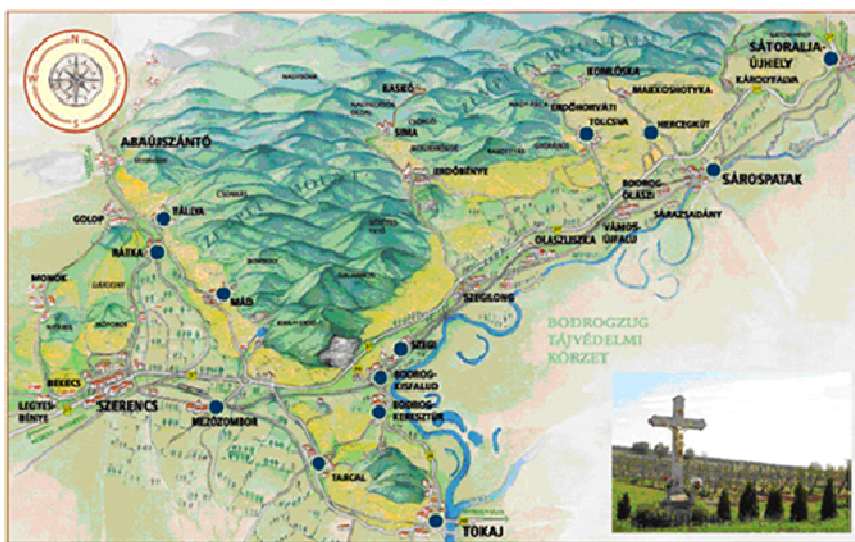
templomai váltak a Középkori templomok útja részévé. Az útvonalfejlesztés hatására a tematikus útvonal három ország területét szeli át, ezáltal a Kárpát-medence egyik meghatározó tematikus útvonala jött létre

2.3 Kelet-Magyarország határvidéke

A Tokaj-hegylajai borvidék 2002-ben kultúrtáj kategóriában világörökséggé nyilvánított magyarországi része összesen 27 települést foglal magába (4. sz. ábra).

A világörökségi helyszín összesen 132,555 négyzetkilométernyi (13.245 ha) magterülete és az ütközőzóna további közigazgatási területe megegyezik a magyar bortörvényben meghatározott Tokaj-hegylajai borvidékkel. A történelmi borvidék területe kettős súlypontú, a déli részek a legkiemelkedőbb szőlőtermő helyek, az északi rész kulturális és természeti vonzerőkben gazdagabb. A borvidék zsidó örökségeit fogja össze a Csodarabbik útja, illetve a Magyar Zsidó Örökség Útja.

Az Európai Bizottság 2006-ban első alkalommal pályázatot írt ki ún. „European Destinations of Excellence”, tehát „Kiváló Európai Desztinációk” témában. A projekt évente más és más témában kívánja tagállamonként egy-egy díjazott desztináció kiválasztását ösztönözni. A díjazásban részesülő desztinációk a promóciós támogatások mellett az ún. „Best Emerging Rural Destinations”, tehát a „Legjobban fejlődő vidéki desztináció” címet is elnyerik, melynek használatára jogosultak.

4. sz. ábra: Tokaj-Hegylajai zárt borvidék kultúrtáj magyarországi területe
forrás: www.zrva.hu

2008-ban az élő hagyományokat őrző desztinációk versenyén a Tokaj-Hegyalja történelmi borvidék kulturtáj területén elhelyezkedő Sárospatak döntőbe került és díjazásban részesült, a Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület által összeállított "Pünkösdi Szent Erzsébet Napok Sárospatakon" című pályázatával²⁶. Ebből a kezdeményezésből nőtt ki a Sárospatakot Kassával összekötő Szent Erzsébet gyalogos zarándokút kialakítása és fenntartása, majd a Szent Erzsébet Út bekapcsolása Tarcalnál a Mária Útba.

Napjainkban a régi búcsújáró helyek mellett egykor létező, vagy éppen teljesen újonnan kigondolt zarándokutak is szerveződnek, mint a borvidéken a Csodarabbik Útja, vagy a Sátoraljaújhelyt érintő Magyar Zsidó Örökség Útja. Az Északkeleti-Kárpátok desztináció déli sávján halad keresztül a Mariazell-Csíksomlyó Mária Út.

A 2009-ben alapított Középkori templomok útja is egy turisztikai útvonal, amely jelentős sikereket könyvelhetett el az elmúlt évek során. Ezek közül a legnagyobb elismerés, hogy 2017-ben a Felső-Tisza-vidék és a Középkori templomok útja elnyerte Magyarország legígéretesebb kulturális úticélja címet az Európai Bizottság által kiírt „European Destinations of Excellence” (EDEN), azaz „Kiváló Európai Desztinációk” program keretében²⁷.

2.4 Kelet-Szlovákia határvidék

A szép természeti környezetben fekvő Bártfát sokan Szlovákia leginkább gótikus városának tartják, a város középkori védelmi rendszerét alkotó, jó állapotban fennmaradt összefüggő városfalakkal határolt központjában található a téglalap alakú főtér, melyet gótikus stílusban épült ódon polgárházak öveznek. A főtér közepén áll XVI. század elején épült régi városháza, melyben napjainkban a Sárosi Múzeum (Šarišské múzeum) „Bártfa – a szabad királyi város” című kiállítását tekinthetjük meg. 2000-ben került fel az UNESCO Világörökségi listájára Bártfa (Bardejov) történelmi központja. A város legfontosabb műemlék épülete a tér északi részén álló, római katolikus Szent Egyed-plébániatemplom.

A szlovákiai Kárpátok nyolc fatemploma 2008-ban került fel a világörökségi listára. Hervartó (Hervartov – Szent Ferenc templom, 1500 körül) római katolikus fatemploma a legrégebbi gótikus fatemplomok közé tartozik Szlovákiában. Rózsadomb (Bodružal - Szent Miklós templom, 1658), Ladomérvágása (Ladomirová – Mihály Arkangyal templom, 1742) és Oroszsebes (Ruská Bystrá – Szent Miklós ereklyéinek átadása templom,

1730) rendkívül értékes görögkatolikus temploma a szakrális építészet jellegzetes példái.

A XV.-XVIII. század között felépült templomépületek alaprajza, belső tere és külső megjelenése vallási hovatartozásuktól függően nem egységes, azok az építkezés időszakában alkalmazott fő építészeti és művészeti irányzatokról tanúskodnak. A templomok belső tereit fal- és mennyezetfestmények és egyéb műalkotások díszítik, melyekkel az építők az emberi lélek és a természet közötti harmóniát és a mindennapi élettől történő elszakadás törekvését igyekeztek kifejezni.

2.5 Maramaros és Szatmár

A 17. század utolsó éveitől kezdve az erdélyi és a partiumi románok csatlakoztak nagy számban a katolikus egyházhoz a gyulafehérvári unió révén²⁸. De Camelis János József munkácsi püspök munkája nyomán a munkácsi görögkatolikus püspökség joghatósága kiterjedt Máramaros vármegye ruszin lakosságára is.

Máramarosban nyolc fatemplom 1999-ben került fel az UNESCO világörökségi listára:

- Bârsana – Szűzanya bemutatása a templomban (1720),
- Budesti - Szent Miklós-templom (1643),
- Desesti - Szent Paraskeva templom (1770),
- Ieud - Szűzanya születésének temploma (17. század eleje),
- Plopiș - Szent Arkangyalok temploma (1796-1798),
- Poienile/Poiana Izei - Szent Paraszkeva templom (1604),
- Rogoz - Szent Arkangyalok temploma (1633/1663),
- Surdesti - Szent Arkangyalok temploma (1766/1777).

Ez a nyolc máramarosi fatemplom a vallásos faépítészet kiemelkedő példája. Az ortodox vallási hagyományok gótikus hatásokkal való sajátos ötvöztetésével a faépítési hagyományok népies értelmezése, amely magas művészi érettséget és kézműves készségeket mutat. Megmutatják a formatervezés és a kivitelezés változatosságát ezekben a keskeny, magas karcsú óratornyokkal az egy- vagy kéttetős és zsindellyel fedett épületek²⁹.

A fatemplomok jellegzetes megjelenése, az építkezés és az időnként meglehetősen naiv díszítés részben a korábbi helyi hagyományokból ered, ezeket gótikus, reneszánsz és barokk stílusok professzionális építészeti koncepciói befolyásolták. Nyugati (latin) és keleti (ortodox) építési koncepciók tükröződnek ezekben a faszerkezetekben, létrehozva egy sajátos

vallási építészetet változatos dizájnnal, műszaki megoldásokkal és egyedi dekorációkkal kifejezve. Ezek a fatemplomok szemléltetik a különböző vallások együttélését az Északkeleti-Kárpátokban, ahol a latin és a bizánci kultúra találkozott és fedte egymást.

2009–2011. folyamán valósult meg a „Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben” című turizmusfejlesztési program. A fejlesztés célja az volt, hogy a kiemelkedő örökségturisztikai és művészettörténeti értéket jelentő középkori templomokat összekötve és ezzel egy közös tematikus úttá fejlesztve, közösen népszerűsítve és információkat biztosítva jöjjön létre egy közös turisztikai útvonal a magyar-román határtérségben. A projekt eredményeként létrejött útvonal 33 templomot tömörít magába. A történeti Szatmár területéről 20 magyarországi és 13 romániai templom láncba fűzésével jött létre az útvonal³⁰.

3. VALLÁSTURIZMUS FÓKUSZÚ INTERREGIONÁLIS TURISZTIKAI DESZTINÁCIÓMENEDZSMENT KONCEPCIÓ

Az emberek egyre növekvő csoportja keresi a szokatlanabb nyaralásokat és a változatosabb utazásokat. Az utazók ma már nemcsak jobban tájékozottak, hanem túlinformáltak is az interneten és a közösségi médián keresztül, így ez az új utazócsoport valami mást keres, mint a szokásos turisztikai célpontok. Arra törekednek, hogy olyasmit lássanak és tapasztaljanak meg, amit ők és a világ többi része korábban még nem.

Amint azt a bevezetőben már említettem a Kárpátoknak megvan a saját nemzetközi jogi eszköze, amely alapot biztosít a határokon átnyúló turisztikai desztinációmenedzsment együttműködések, klaszterek megteremtéséhez és menedzseléséhez.

A Kárpátok védelméről és fenntartható fejlődéséről született egyezmény részes felei kötelezettséget vállaltak az együttműködésre és átfogó politika követésére a Kárpátok régió védelméért és fenntartható fejlődéséért, átfogó céllal az életminőség javítása, a helyi gazdaságok és közösségek megerősítése, valamint a Kárpátok táji és kulturális örökség értékei megőrzésére és hasznosítására.

Az UNESCO Világörökség és a Fenntartható Turizmus Programja³¹ szerint a turisztikai trendek változásai következtében mind szélesebb rétegek igényelnek a megszokottól különböző rekreációs szolgáltatásokat, előtérbe kerül az élményszerzés, egyediségre törekvés, az átalakulás igénye.

Nemzetközi utazási trendeket bemutató szócikkek további népszerű utazási trendek kialakulására, megerősödésére, előtérbe kerülésére hívják fel az utazásszervező, szálláshely-és vendéglátó szolgáltatók figyelmét:

- A desztináció sajátosságainak, egyediségének mélyebb megismerése, hagyományainak tisztelete,
- Közös és személyes őseink-örökségünk felfedezése,
- Transzformatív („átalakító”) utazás: személyes élmények, helyi interakciók, önkéntesség,
- Személyre szabott utak, helyi élmények, termékek, kalandok,
- Overtourism versus undertourism, szelíd turizmus,
- Környezettudatos, felelős utazás (vonatozás, biciklizés, hajózás),
- Utazás utó- (csendes) szezonban,
- Utazás családdal, barátokkal együtt – családos hotelekben, vendégházakban,
- Állatbarát helyek preferálása (booking.com),
- Micro-cations: rövid, gyakoribb utazások, hosszú hétvégék, túrák, aktivitás.

Ezek az utazási motivációs változások az élménykeresés, az érzelmek, az autentikusság és az átélhető hangulat fontossága felértékelődését vetítik előre: az utazók egyre inkább személyes átalakulást elősegítő élményeket keresnek a termékek helyett, és ezen élmények megszületésében, egyedi meg tapasztalásában gyakorta saját maguk is aktívan részt akarnak venni. Nem feltétlenül látogatóként kívánnak viselkedni a desztinációban, hanem a helyi emberekhez hasonlóan megélni a történeteket és bekapcsolódni, elmerülni a tevékenységekben. Ezért az úti céljukat nem csupán a konkrét turisztikai attrakció alapján választják ki, hanem az úticél hangulata, a hely szelleme (genius loci), a desztináció által közvetített, meg tapasztalható érzés alapján³².

A vallásturisztikai fókuszú túrák, zarándoklatok, legyen az szakrális, vagy szekuláris, esetleg a kettő eredőjében található „new age” jellegű spirituális utazás, egyértelműen lassú termékek.

Nehéz különbséget tenni az örökségértékeket, vallásos helyeket felkereső nem hívő turista és a klasszikus zarándok között, mivel mindkét utazó célja lehet ugyanaz, vagyis az adott kegyhely felkeresése és a megközelítési mód is megegyezhet, vagyis mindkettő autóval, kerékpárral, lóval közlekedik, vagy éppen gyalogol. Sőt, mindkét csoport a felkészülésében és utazási döntéseiben modern technológiát használ. Az alapvető különbség, hogy a turista számára a helyszín a turisztikai attrakció, míg a zarándok számára csupán közvetítőhely, az Istennel való találkozás helye, melyre az út során

készül fel. Az út számára az élmény szerves része, egyszerre via purgativa és via sacra, a bűntől megtisztulást, illetve a szent utat is jelenti.

Az Északkeleti Kárpátok a rendszerváltozások után került ismét az érdeklődés középpontjába. Nem csupán a történészek és turisták figyelmét keltette fel a hányatott sorsú határ régió, - amely egykor az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, napjainkban pedig Lengyelország, Magyarország, Szlovákia, Románia és Ukrajna osztozik területén –, hanem az eredetüket, őseiket kereső, a Kárpátok vidékéről nagyrészt elszármazott ruszinokét és zsidókéit is.

Az Északkeleti Kárpátok régió kulturális örökségének számos kincsét még nem fedezte fel a turizmus, amely a közeljövőben jelentős potenciált képvisel a vallási turizmus fejlődésében.

A Kárpátoknak a kulturális-vallási örökséggel kapcsolatban számos egyedi értékkincse van. Ezek közé tartoznak a Kárpátok világörökség fatemplomai, a tokaji borvidék, továbbá a történelmi kastélyok, városok és városközpontok, szakrális és világi épületek, valamint történelmi emlékek.

A látogatók számára a legvonzóbbak a fatemplomok. Csak a Kárpátok lengyelországi részén 278 római katolikus, vagy evangélikus fatemplom, valamint több mint 160 görög katolikus, vagy ortodox fa „cserkvas” van.

A Kárpátok szlovákiai része 38 görög katolikus fatemplomot rejt. Katolikus cserkvas (három a WH-listán), tizenegy római katolikus fatemplom (ebből kettő már szerepel a WH listán), hat fa evangélikus templom (három a WH listán) és négy fatemplom ortodox cserkvas.

A fatemplomok többsége a tematikus kulturális turistaösvények értékes elemeiként látogathatók és útvonalak (pl. fa építészeti ösvények, vagy ikonok) kialakítását teszik lehetővé.

3. 1. Az interregionális vallásturisztikai desztinációmenedzsment (TDM) alapja

A kultúrának és a turizmusnak a hármashatárok régiója kohéziójában és társadalmi-gazdasági életében betöltött szerepe számos lehetőségben és kihívásban tetten érhető. A határvidékekre az egymás mellett élő lengyel, ruszin, szlovák, magyar, román kultúra és ezek rendkívül gazdag, tárgyi- és szellemi öröksége jellemző, amelyek közül sok közvetlenül a határok mentén helyezkedik el. Számos műemlékben gazdag történelmi városközpont

található itt, a kulturális- vallási örökség épített elemei – dolgozatunk fókuszában a fatemplomok - pedig a hármashatárok térségében népszerű látnivalónak számítanak.

A látnivalók összekapcsolását segítő, kulturális és zarándok tematikájú útvonalak nagyszerű lehetőséget kínálhatnak a határmenti úti célok kínálatának diverzifikálására és az egymással szomszédos régiók kínálatának összekapcsolására, vonzóbbá tételére.

A vendégéjszakák tekintetében a határmenti régiók kohéziójának további erősítése reálisan megvalósítható cél. A hármashatárok vidéke a fenntartható turizmus kiemelkedő lehetőségeket nyújtó területe, ahol az országhatárok szabdalta területeket érdemes nagyobb – több országrészt magába foglaló – tematikus egységekbe szervezni, kínálatukat is egységben megjeleníteni.

Számos olyan határtérségi helyszín és örökségattrakció található itt – akár az államhatárok mentén, akár a könnyen összekapcsolható tágabb régióban – ahova már most is növekvő számban érkeznek turisták a tengerentúlról, a szomszédos országokból, illetve az országokon belüli, távolabb – főként nagyvárosokban élők köréből, de általánosságban elmondható, hogy a vidéki, gyakran periférikus határregiók turizmusa potenciáljuknál gyengébben teljesít. Ennek egyik oka a szabdaltságuk, töredezettségük, az egységes megjelenítés és fellépés hiánya.

A tökebevonást a turizmuságazatba megnehezíti, hogy nincsenek még kellően és összehangoltan menedzselte tematikus útvonalakkal összekapcsolt vallási és természeti örökségi helyszínek, és hiányoznak a megfelelő mobilitási megoldások is.

A határokon átnyúló turizmus fellendítésében különösen jól lehetne építeni a közös turisztikai termékekben, szolgáltatásokban, információs- és marketingeszközökben rejlő lehetőségekre.

A közös, határon átnyúló vallásturisztikai csomagok, túrák, zarándoklatok kialakítása ezért kifejezetten komoly potenciállal kecsegtet. A vizsgált térség desztinációs szintű együttműködésének megteremtése jó alapot nyújthat a vallásturisztikai fejlesztésekhez, amelyek tovább növelnék az örökségi elemek értékét, és a turisztikai látványosságok összekapcsolódását. Az Északkeleti-Kárpátok turisztikai szereplői bizonyára egyetértenek abban, hogy a turizmus a határvidék integrált fejlesztésének egyik kiemelt témája, amelyhez az EU Interreg, CBC, ENPI, ETE, stb. programjai kellő finanszírozási háttérrel biztosítottak és biztosítanak³³.

A vallási örökségértékeket felfűző túrautak, zarándokutak tulajdonképpen a hidat képezik a profán és a szakrális között, és ahogy a mesében a főszereplő, úgy a zarándok is számos próbát kiállva jut el az úti célig. A zarándokutak újkori népszerűsége abból fakad, hogy a modernkor fiataljainak avatási szertartásai, a ballagás, vagy a szalagavató túlságosan formalizáltak és egyre többen úgy gondolják, hogy egy fárasztó utazás alkalmat adhat a saját korlátaik megtapasztalására.

A Kárpátok szellemi kulturális öröksége magában foglalja a hiedelmeket, ábrázolásokat, gyakorlatokat, rituálékat, szertartásokat, kifejezéseket, hagyományos ismereteket, készségeket, dialektusokat és dallamokat, zenei, szóbeli és tánc-hagyományok sajátosságait. Ez a vallási és szellemi örökség nemcsak az identitás és a folytonosság érzését biztosítja a Kárpátokban élő helyi közösségek számára, hanem a turisztikai vonzerő másik forrása is ennek a régióknak. A látogatókat különféle népi ünnepek vonzzák (pl a húsvéti és karácsonyi hagyományokra, hagyományos esküvőkre, rendezvényekre), valamint a hagyományos népzenei, dal- és táncfesztiválok, amelyek számos nemzet és ezen a hegyvidéken élő etnikai csoportok kultúrájának sokszínűségét tükrözik.

3.2 Hármashatármenti desztinációmenedzsment együttműködés, klaszter kialakítása

A régió vallásturizmusának sikeres fejlesztése csak egy jól működő, jól együttműködő rendszerben lehetséges. Az együttműködés mind területi, mind pedig turisztikai termékek vonatkozásában szükséges.

A szervezeti, együttműködési rendszer alapját a desztináció-menedzsment különböző szintjeinek, az öt szomszédos országrészre kiterjedő fogadóterület turisztikai marketingjét végző szervezeteknek az összehangolt tevékenysége, koordinációja adja. A koncepció az alábbi – közösségi típusú - desztinációmenedzsment szintek, szervezetek együttműködésére épít:

- határokon átnyúló, multilaterális desztináció-menedzsment, mely a határrégiók turisztikai szervezeteinek együttműködésére épülő szervezetként felelős a három hármashatár régió turizmusfejlesztési stratégiája összehangolt kialakításáért, megvalósításáért, folyamatos karbantartásáért, a szakmai koordinációért, a regionális - közösségi típusú - turizmusmarketing megvalósításáért (5. sz. ábra).
- kétoldalú - turisztikai térségek közötti - desztináció-menedzsment, amely a közvetlenül szomszédos határtérségekben a területi prioritásokhoz

szerveződnek, (együttműködve a megyei, kistérségi támogatókkal, menedzserekkel).

- városok, települések és közvetlen környezetük desztináció-menedzsmentje, mely egy konkrét hely összefogásának szervezője (helyi TDM).

5. sz. ábra: A Kárpátok TDM egy lehetséges területi lehatárolása

Desztináció-menedzsmentre a vizsgált határrégióban azért van szükség, hogy a fogadóterület mind földrajzilag, közlekedésileg, mind kínálat, marketing tekintetében egy komplex, - sokféle örökségtérből álló -, de kifelé egységes termékként, s sajátos fizikai és szocio-kulturális entitásként jelenjék meg.

A desztinációmenedzsment szervezetek – melyben a turizmuson belüli és kívüli (kapcsolódó) stakeholderek egyaránt közreműködnek - alapvető feladata:

- a desztináció-imázs, márka kialakítása, összehangolása,
- a konkrét termékfejlesztés stratégiák és lépések összehangolása, összefogások szervezése,
- a turizmus információs hátterének megalapozása,
- értékesítési és kommunikációs tevékenység szervezése, koordinációja,
- turisztikai vállalkozások szakmai támogatása,
- a piaci információk közvetítése az érintett szereplők felé,
- szakmai koordináció régióon belül,

- szakmai lobbizási tevékenység szervezése, azaz a desztináció-menedzsment tevékenység lényege a tudatosan felépített régió, térségi és települési turizmusmarketing tevékenység megvalósítása.

1. A kialakítandó turisztikai együttműködési szervezeti rendszer az alapvetően közösségi típusú turizmusfejlesztési és marketing tevékenységet folytató határregións – egyházi intézményeket is tagjaik sorában tudó - TDM szervezetek létrejöttét, megerősítését tekintheti első lépésben céljának.

2. A következő lépésben az egymáshoz földrajzilag, vagy tematikusan közel lévő helyi, térségi TDM szervezeteknek a határon átnyúló kooperációját szükséges elősegíteni, gesztorálni, hogy felismerjék a nagyobb desztinációban rejlő többlet piaci, vonzerő lehetőségeket.

3. A harmadik lépésben annak elérését tűzzük ki, hogy a marketing és szervezeti innovációt megvalósító határon átnyúló TDM szervezetekhez kapcsolódjanak további szereplők, ösztönözzék a regionális és helyi önkormányzatok, egyházak, vállalkozások, közvetlen piaci és kapcsolódó szakmai szereplők klaszter típusú együttműködését, kooperációjukat, mert ők lesznek a vallásturizmus fejlesztésének, a turisztikai innovációknak a fő mozgatói a közös érdekek mentén.

A Kárpátokban a vallásturisztikai klaszter alapvetően követendő szervezési elvei:

- turisztikai desztinációra, fogadóhelyre szerveződő, földrajzi típusú, ún. interregionális klaszter amikor a határos országrészek vallási turizmusának együttműködni kész szereplőit fogja össze együttműködési rendszerbe, a különböző területeken érintett rokon egyházak, vállalkozások révén az adott terület komplex vallásturisztikai kínálatának kialakítása, értékesítése érdekében.
- turisztikai terméktípus alapú, (pl. görög katolikus vallásturisztikai klaszter, református vallásturisztikai klaszter, zsidó vallásturisztikai klaszter stb.) ahol egy közösen működtetett klaszter-menedzsment kezdeményez, koordinál, konkrét vállalkozói, szakmai együttműködési programokat, projekteket.

A turisztikai klassztereken belül több konkrét együttműködési megállapodás-rendszer jöhet létre a részes klaszter-tagok, avagy külső szereplők között, annak érdekében, hogy egyes konkrét projektek, termékek, kínálat, attrakció, kiegészítő szolgáltatások közös kialakítását, működtetését megvalósítsák. Ezen megállapodásokban, szerződésekben rögzített hálózati együttműködések lesznek a klaszterek működésének konkrét eredményei.

A határokon átnyúló vallásturisztikai együttműködések, klaszter fő célcsoportjai:

- a lehatárolt terület lakossága,
- látogatók, elszármazottak,
- turisztikai szolgáltatásokat nyújtó vállalkozók,
- potenciális befektetők.

A határokon átnyúló turisztikai célpontok komplex fejlesztését, együttműködési hálózat kialakítását megvalósító potenciális aktorok:

- helyi és területi önkormányzatok, költségvetési szervezeteik,
- Európai Területi Társulások,
- desztináció menedzsmenttel foglalkozó szervezetek,
- civil szervezetek,
- egyházak, egyházi intézmények,
- felsőoktatási intézmények,
- múzeumok és kulturális intézmények,
- nemzeti parkok igazgatóságai, és natura parkok,
- egyéni vállalkozók, kis- és középvállalkozások, stb.

3.3 A Kárpáti turisztikai desztinációmenedzsment (TDM) finanszírozási forráslehetőségei

A határokon átnyúló turisztikai attrakciófejlesztések, együttműködési hálózatok kialakításának elsődleges forrásai az Európai Unió társfinanszírozásában meghirdetett bi-illetve multilaterális interregionális fejlesztési programok. Jelenleg a 2021-2027 évekre (+ két év) elfogadott programok keretében hirdetnek meg pályázati felhívásokat az Irányító Hatóságok.

Az Interreg – Európai Területi Együttműködés célkitűzés az Európai Unió kiemelt eszköze, mely az EU-n belüli városok és régiók együttműködését erősíti a Kohéziós Politika részeként.

Az európai területi együttműködési célkitűzés keretében megvalósuló programok sajátossága a határon átnyúló karakter, a programok kidolgozása és végrehajtása minden esetben több ország részvételével történik. A programokban támogatást elnyert projektek megvalósítása is országhatárokon átnyúló együttműködések keretében történik. A program megvalósítási helyszínei az Európai Unió tagállamának területei, továbbá Interreg IPA III és Interreg NEXT keretében EU-n kívüli partnerországok területei is.

A lehatárolt térségben érvényesülő releváns Interreg kezdeményezések:

- Határon átnyúló (Cross border) Interreg programok - Interreg VI-A, a határ menti régiók működnek együtt a határon átnyúló gazdasági és szociális kapcsolatok fejlesztése érdekében.
- Transznacionális programok (Transnational) - Interreg VI-B, országokon átívelő, több ország régióit felölelő úgynevezett transznacionális együttműködések létrejöttét támogatja az európai térség területi integrációjának elősegítése érdekében, közös fellépést a közös problémák megoldására.
- Interregionális programok (Interregional) - Interreg VI-C, az egyes országok egész területéről részt vehetnek benne különböző szervezetek, a partnerek pedig Európa teljes területéről származhatnak.

A hármashatárok térsége számára a határon átnyúló interreg programok a leginkább elérhetőek, miután ezek nevesítetten a határmenti vajdaságokban, megyékben, területeken élő és működő szervezetek számára vannak dedikálva.

A 2021-2027 (+N2) években a potenciális turisztikai együttműködések határterületein működő interreg programok témánk szempontjából releváns tartalmai:

1. Lengyel – ukrán határszakasz: Interreg VI-A NEXT Polska – Ukraina. Releváns területek: Podcarpackie województwa (vajdaság) délkeleti része és Ivano-Frankivsk, Lviv oblaszty nyugati sávja, Zakarpattya oblaszty (terület).

A program 3. prioritása a turizmus, melyre 3,9 MEUR került előírásra.

A prioritás célja: a kultúra és a fenntartható turizmus szerepének erősítése a gazdaságfejlesztésben, társadalmi befogadás és társadalmi innováció. Tevékenységek:

- a kulturális örökség védelme, fejlesztése és népszerűsítése a kultúra területén, beleértve a kulturális turisztikai infrastruktúra fejlesztését,
- a természeti örökség és az ökoturizmus előmozdítása, beleértve a turisztikai infrastruktúra fejlesztését,
- a turizmus területén szerzett szakmai készségek és képességek piaci igényekhez, az ott zajló változásokhoz igazítása³⁴.

2. Lengyel-szlovák határszakasz: Interreg program Szlovákia – Lengyelország. Releváns területek: Malopolskiego (Kis-lengyelország) és Podcarpackie (Kárpátalja) województwa (vajdaság) déli, határmenti része, valamint a szlovákiai Eperjes kerület Bártfai, Homonnai, Felsővízközi, Mezőlaborci, Szinnai, Sztópkói, Varannói járásai.

A program 3. prioritása: kreatív és vonzó turisztikai határrégió, melyre 62 millió EUR került allokálásra (teljes határszakasz)³⁵.

Konkrét célkitűzés: a kultúra és a fenntartható turizmus szerepének erősítése a gazdaságfejlesztésben, a társadalmi befogadásban és a társadalmi innovációban.

Tevékenységtípusok:

- a határokon átnyúló versenyképes/innovatív/integrált turisztikai termékek/szolgáltatások/ajánlatok fejlesztésének támogatása a kultúra és a turizmus gazdaságfejlesztésben és társadalmi befogadásban betöltött szerepének erősítése érdekében,
- a határokon átnyúló jelentőségű tárgyi és szellemi kulturális és természeti örökség megőrzése, a hozzáférés előmozdítása,
- olyan információs és turisztikai promóciós rendszerek létrehozása, amelyek népszerűsítik a határtértséget, mint vonzó turisztikai célpontot,
- a humántőke építése és a tudásszint növelése, különösen a fenntartható turisztikai gyakorlatok terjesztése és az Európai Zöld Megállapodás követelményeit és a digitális kompetenciákat.

3. Magyar- szlovák határszakasz: Interreg program Magyarország-Szlovákia

Releváns területek: Borsod- Abaúj Zemplén megye Cigándi, Encsi, Gönci, Sárospataki, Sátoraljaújhelyi, Tokaji járásai, valamint a szlovák Kassai kerület Kassai, Nagymihályi, Szobránci, Tőketerebesi járásai.

A 2. prioritási tengely (Szociális együttműködések) egyedi célkitűzése: a kultúra és a fenntartható idegenforgalom szerepének erősítése a gazdaság helyreállításában, valamint a társadalmi befogadás és a szociális innováció ösztönzésében; A 2. prioritási tengelyre megjelölt vissza nem térítendő támogatás értéke: 50,5 millió EUR (a teljes határszakaszra)³⁶.

Specifikus célkitűzés 2.4 – A kultúra és a fenntartható idegenforgalom szerepének erősítése a gazdasági fejlődésben. Kapcsolódó tevékenységi típusok:

Intézkedés 2.4.1 – Helyi örökség megőrzése.

Intézkedés 2.4.2 – Turisztikai desztinációk komplex fejlesztése

Az intézkedés integrált, összekapcsolt és összehangolt turisztikai ajánlatok (pl. tematikus útvonalakat, turisztikai csomagokat stb.) kínálata révén fokozza a régiók idegenforgalmának fenntarthatóságát és versenyképességét. Az intézkedés keretében olyan határon átnyúló kezdeményezések támogatására van lehetőség, amelyek:

- célja a kulturális, történelmi, egyházi és természeti örökségi helyszínek védelme, felújítása, rekonstrukciója és valorizációja, biztosítva ezek fenntartható turisztikai hasznosítását is;
- hozzájárulnak a programterületen található vonzó látványosságok fejlesztéséhez;
- javítják a turisztikai célpontok infrastrukturális hátterét (parkolók, karbantartási infrastruktúra stb. létesítésével),
- utak és kerékpárutak építésével javítják a turisztikai célpontok megközelíthetőségét;
- ösztönzik új, piaci alapú turisztikai szolgáltatások kialakítását, illetve meglévő szolgáltatások fejlesztését;
- hozzájárulnak a tematikus útvonalak, közös turisztikai csomagok kialakításához és a komplex turisztikai ajánlatok összehangolásához,
- hozzájárulnak a turisztikai szolgáltatások digitalizációjához;
- megteremtik a regionális turisztikai együttműködés intézményi hátterét stb.

4. Magyar- román határszakasz: Interreg program Magyarország – Románia

Releváns területek: Szabolcs-Szatmár –Bereg megye és a romániai Szatmár megye (judetul Satu Mare).

A 2. prioritási tengely (Szociális együttműködések) egyedi célkitűzése: együttműködés egy szociálisabb és összetartóbb határmenti térségért Románia és Magyarország között. A 2. prioritási tengelyre megjelölt vissza nem térítendő támogatás értéke: 98,5 millió EUR (a teljes határszakaszra).

Egyedi célkitűzés: a kultúra és a fenntartható turizmus szerepének erősítése a gazdasági fejlődésben, társadalmi integráció és szociális innováció.

Támogatható tevékenységtípusok (a teljesség igénye nélkül)³⁷:

- A természeti és kulturális örökség beazonosítása és feltérképezése, és/vagy az örökség megóvására, népszerűsítésére és digitalizálására irányuló közös stratégiák kidolgozása (az EU által finanszírozott, a kulturális örökségre esetlegesen hatást gyakorló beavatkozásokra vonatkozó európai minőségi elvekkel összhangban);
- Helyi forrásokkal és hagyományokkal kapcsolatos területi marketing kezdeményezések;
- Kapacitásépítés és tapasztalatcsere a határmenti szereplők közt, többek között a környezetbarát és digitális átállás támogatása az ellenállóképesség és fenntarthatóság érdekében;

- A helyi hatóságok és közösségek bevonása kultúrák közötti és kultúrákon átívelő kapcsolatok kiépítésébe a partnerekkel (képzésfejlesztés, oktatási tartalmak, kulturális kezdeményezések, közös rendezvények stb.);
- Jobb előadásmód és innovatív közös területmarketing módszerek alkalmazása, történetmesélési modellek alapján (pl. "Élő történelem" és "Élő történelmi örökség"),
- Fenntartható közös turisztikai ajánlatok és termékek fejlesztése, ideértve a közös turisztikai stratégiákba foglalt beruházásokat is,
- Innovatív megoldások létrehozását célzó közös intézkedések (pl. tematikus utak), valamint a kulturális/vidéki/természeti/vallási örökség és ökoturizmus védelmét és hasznosítását célzó intézkedések,
- Az új európai Bauhaushoz kapcsolódó közös kezdeményezések (pl. a művészetek és a kultúra felhasználása a társadalmi integráció elősegítésében, a terek digitalizált kulturális örökséggel való gazdagítása, alulról építkező társadalmi innovációs kezdeményezések stb.).

5. Magyar – szlovák – román – ukrán határszakasz: Interreg VI-A NEXT HUSKROUA. Releváns területek: Szabolcs-Szatmár – Bereg megye, Borsod-Abaúj- Zemplén megye keleti része, a szlovák Eperjesi és kassai kerület keleti része, Romániából Szatmár és Máramaros megyék, valamint Ukrajnából Kárpátalja oblaszty és Ivano-Frankivsk oblaszty nyugati sávja.

A 2. prioritási tengely: egészséges és vonzó határvidék (36,74 millió EUR) 2. célkitűzése: a kultúra és turizmus, melyre 16,53 millió EUR került allokálásra³⁸.

A 2. célkitűzésen belül támogatható műveletek:

- Közösségi, vagy egyes tulajdonú kulturális javak és örökség fejlesztése, beleértve a határokon átnyúló hálózatok és útvonalak fejlesztését,
- A helyi és regionális együttműködés előmozdítása a kultúra és a művészet területén,
- Kísérleti tevékenységek a társadalmi innováció és a társadalom sérülékeny csoportjainak a kulturális tevékenységekbe való bevonása érdekében.

ÖSSZEGZÉSKÉNT megállapítható, hogy jelentős fellendülés a vallásturizmus fejlődésében az elmúlt ötven évben következett be, egyrészt ugyanazon okokból kifolyólag, amelyek a turizmusszektor növekedését is eredményezték (növekvő szabadidő és szabad rendelkezésű jövedelem, növekvő mobilitás, illetve csomagutak fejlődése), másrészt az alábbi tényezőknek köszönhetően:

- emelkedő iskolázottság,

- a média fokozott részvétele a vallási örökségértékek bemutatásában, népszerűsítésében,
- az örökség áruvá válása, fogyaszthatóvá tétele a turizmusszektor közreműködése által,
- új kulturális örökség- és vallásturisztikai termékek kialakítása,
- a vallásturizmus egyéni és társadalmi értékének, támogatottságának növekedése,
- fokozott igény új utazási formák, átalakulást elősegítő programok, tevékenységek iránt.

A vallásturizmus iránti kereslet fellendüléséhez nagyban hozzájárult az a tény is, hogy az elmúlt évtizedekben a fejlett világban olyan morális, társadalmi és identitásválság alakult ki, amely alternatívák keresésére ösztönözte az embereket, s az egyik ilyen alternatíva a gyökereink, az identitásunk összetevőinek keresése, a múltba való visszatekintés.

Az emberek új utakat keresnek a múlttal való kommunikációra. A vallás, a vallásturizmus különböző formái biztonságot nyújtó kapcsolatot teremtenek a transzcendenssel, a múlttal a turista, mint a „jelen gyermeke” számára. A turisták hagyományos vallási értékeket ismernek meg, tesznek magukévá, ízléseik és stílusaik visszautalnak a múltbeli gyökereikre és ezzel kapcsolatos igényeik egyre specifikusabbá válnak. A vallásturizmus felértékelődésének jelensége eredetiség- és identitáskeresésre utal.

A történelmi, kulturális és vallási örökség felértékelődése, a hagyományok, a gyökerek felé fordulás az uniformizálódással szembeni válasznak tűnik, ami egyben a hármashatárok szabdalta Kárpátok régió számára potenciális lehetőség, mely a turisztikai desztinációmenedzsment együttműködés és összehangolás megteremtése és erősítése útján aknázható ki hatékonyan.

Jegyzetek

¹ <http://www.carpathianconvention.org/wp-content/uploads/2024/04/World-Heritage-Sustainable-Tourism-Carpathians-Background-paper-online-size.pdf> 3.p.

² 306/2005. (XII. 25.) Korm. rendelet a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló Keretegyezmény kihirdetéséről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500306.kor>

³ 171/2012. (VII. 26) Korm. rendelet a Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló, 2003. május 22-én Kijevben készült Keretegyezményhez kapcsolódó, fenntartható turizmusról szóló Jegyzőkönyv kihirdetéséről. <https://njt.hu/jogszabaly/2012-171-20-22>

⁴ A Régiók Európai Bizottsága véleménye – A Kárpátok régióra vonatkozó makroregionális stratégia <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019IR3425&from=EN>

⁵ „Makroregionális stratégiák a Duna régió példáját követve: keretrendszer a transznacionális klaszterek ösztönzésére”, előadó: Dainis Turlais (LV/ALDE). 6422/2018 jelű RB-vélemény

⁶ erről részletesebben: Dankó L. (1995): A Kárpátok Eurorégió – Egy formálódó külgazdasági együttműködés vizsgálata. MTA Doktori Tanácsa, Budapest.

⁷ http://www.carpathianconvention.org/wp-content/uploads/2024/04/World-Heritage_Sustainable-Tourism_Carpathians_Background-paper_online-size.pdf 17.p.

⁸ <https://whc.unesco.org/en/list/973/>

⁹ <https://whc.unesco.org/en/list/1133/>

¹⁰ <https://whc.unesco.org/en/list/1063/>

¹¹ <https://whc.unesco.org/en/list/904/>

¹² <https://whc.unesco.org/en/list/1273/>

¹³ <https://whc.unesco.org/en/list/1053/>

¹⁴ <https://whc.unesco.org/en/list/1424/>

¹⁵ Dankó L.: Vallási turizmus THE oktatási segédlet, Sárospatak, 2024. pp. 9-10. (THE Könyvtár Repozitórium)

¹⁶ Horváth E. (2014.) : Kulturális turizmus és a transzformációs gazdaság. In.: Jászberényi M.(szerk.): A kulturális turizmus sokszínűsége Akadémiai Kiadó Budapest, 380.p.

¹⁷ Dankó L.: (2024): Vallási turizmus értékkincsek és fejlesztések Zemplénben Zempléni Múzsza XXIV. évf. 1. szám. pp.33-51.

¹⁸ Dankó L(1993): International Economic Cooperation in the Carpathian Region International Business Review Vol.2. No. 3. pp. 269-279 Pergamon Press Ltd., Oxford, GB.

¹⁹ Kárpátok Kisokos 2024 - Térképek, hegyek, túrák ... <https://trekhunt.com/hu/article/karpatok/>

²⁰ Glassl, Horst (1975): Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien. 1772–1790.. Wiesbaden, idézi: Kurdi. i.m 5.o.

²¹ Krisztina Kurdi, K.(2005): Galícia és a galíciai zsidóság a 18. század végén. Múlt és Jövő folyóirat 4. szám pp. 57-85. <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=25548> <https://real.mtak.hu/160588/1/1222.pdf>

²² Duchnovits Alexander emlékest Barátság folyóirat, 2023. 06.15. <https://nemzetisegek.hu/2023/06/15/duchnovits-alexander-emlekest/>

²³ Shepherd, W.R. (1911): Distribution of Races in Austria-Hungary From The Historical Atlas by William R. Shepherd https://maps.lib.utexas.edu/maps/historical/shepherd/austria_hungary_1911.jpg

²⁴ Zbigniew Niewiadomski (2017): World Heritage and Sustainable Tourism in the Carpathians Background document Online

²⁵ Tarjányi B. (2019): Keresztény emlékek az első három századból. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat 192.o.

²⁶ lásd erről részletesebben: Dankó L: (2017): Tokaj-Zemplén desztináció kulturális örökségturisztikai és marketing koncepciója. In.: Zempléni gazdaságfejlesztési tanulmányok 2017. SKTE, pp. 120-171.

²⁷ <https://www.oroksegtura.hu/kozepkori-templomok-utja-egyesuletrol>

²⁸ Véghseő Tamás: Az ungvári unió előzményei, létrejötte, eredménye https://real.mtak.hu/123112/1/veghseo_katalogus_1.pdf

²⁹ http://www.carpathianconvention.org/wp-content/uploads/2024/04/World-Heritage_Sustainable-Tourism_Carpathians_Background-paper_online-size.pdf

³⁰ Középkori templomok útja <http://www.templomut.hu/hu/templomut>

³¹ UNESCO World Heritage and Sustainable Tourism Programme <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-669-7.pdf>

³² lásd erről részletesebben: Dankó L. (2023): Új turisztikai megközelítések Sárospatak és Zemplén turizmusában. Zempléni Múzsza XXIII. évf. 3. szám. pp.24-39.

³³ Kajati M. – Dankó L.(2011): Carpathian region as an attractive tourist destination In.:

Örökségértékeke és turizmusfejlesztés. SKTE, Sárospatak, pp.223-232.

³⁴ Podstawowe informacje o Programie Interreg NEXT Polska – Ukraina 2021-2027.

³⁵ Program Interreg Polska - Słowacja 2021-2027

³⁶ Interreg VI-A Magyarország-Szlovákia Programdokumentum Rövidített kiadás

³⁷ Interreg VI-A Romania-Hungary Programme

³⁸ Interreg VI-A NEXT Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine programme (2021 – 2027).